

Pohjanmaan porvariston ja yhteiskunnan vuorovaikutuksesta

Book review: Erik Engberg & Kristina Ahmas (toim.): **Pohjanmaan Porvariston vuosisata 1800. Sivistyksen verkostot**. K.H. Renlundin museo – Keski-Pohjanmaan maakuntamuseo 2018. 235 s. ISBN 978-952-5619-31-7

Tämä artikkelikokoelma on osa moniosaista Pohjanmaan porvariverkostot -kirjasarjaa, missä tutkijat tarkastelevat 1700- ja 1800-lukujen pohjalaisia porvariverkostoja eri näkökulmista. Kirjasarja, joka on saanut *Svenska litteratursällskapet i Finlandin* palkinnon vuonna 2018, on syntynyt pohjalaisten museoiden kaksikielisenä tutkimusyhteistyönä, ja tähän mennessä sarjasta on ilmestynyt kolme osaa: porvariston asumista ja elämänmuotoa (2013) sekä elinkeinojen verkostoja (2015) käsittelevät teokset ja käsillä oleva, Zacharias Topeliuksen merkkivuotta kunnioittava *Sivistyksen verkostot* (2018).

Kirja lähestyy Pohjanmaan porvarisyhteisöä sivistys- ja kulttuurisuhteen kautta, ja poikkeaa näin tutkimustraditiota hallitsevista talouden, politiikan ja vallan näkökulmista. Kirjan pääargumentti liittyy porvariston usein instrumentaaliseen ja voittoa tavoittelevana pidetyn liiketoiminnallisen intention paljon individualistisempiin, universaalimpiin, myös kansallisiin motiiveihin ja päämääriin. Tämä toiminta kuuluu kulttuurin tuki- ja suojelutoiminnan käsitteen alaisuuteen, ja ranskan- ja englannin kielissä siihen viitataan termillä *patronage*. Kirja siis kertoo Pohjanmaan porvariston kyvystä vastata suvun, yhteisön ja maan tarpeisiin ja osoittaa ansiokkaasti, miten vauraus on ratkaisevaa vasta kun se yhdistyy muihin tekijöihin, kuten sosiaalisiin suhteisiin, perhesuhteisiin, kulttuurisen tietoisuuden tasoon, ideologisiin jakolinjoihin, poliittiseen vaikutusvalttaan, rankiasemaan ja elämäntapoihin.

Kirjassa kuljetetaan lukuisia arvokkaita avainteemoja, joista ehdottomasti tärkein on Pohjanmaan porvariston kehityksen liittäminen *yleiseurooppalaiseen* viitekehykseen: Pohjanmaan ja laajemminkin länsirannikon kaupunkien porvaristollahan oli ainutlaatuinen kokemus etäisyydestä omaan paikallisyhteisöönsä (merenkulku ja kaupankäynti). Kirja osoittaa, että tällä ulkoapäin omaksutun kokemuksen vaikutuksella on suora yhteytensä eettisiin arvovalintoihin, mikä ilmenee sivistyksellisen toiminnan tavoitteiden asemoinnissa paikallisesti ja kansallisesti, ja käytännönläheisemmin, ideoiden, kielellisten ja kulttuuristen taitojen vaihdossa. Erona aikaisempien sukupolvien kokemukseenhan oli se, että 1800-luvun porvariston maailmankatsomus

ei enää pohjautunut yksinomaan pitäjälähtöiseen uskonnolliseen ja kulttuuriseen koodistoon, vaan lähteet ja ajattelutapa olivat maallisempia.

Kirja yhdistää tutkimuskohteet riittävästi pitkän aikavälin viitekehukseen, mm. Ranskan kulttuurisiin ja sivistyksellisiin ideaaleihin, mutta myös Venäjään, ja tässä erityisesti Katariina Suuren kulttuuripoliittisiin uudistuksiin. Mutta vaikka tieteellinen uteliaisuus ja yleisvaltakunnalliset ja -eurooppalaiset aatevirtaukset jo näyttäytyivät, Erik Engberg korostaa johdantoartikkelissaan aikakauden paradoksaalista luonnetta, samanaikaista sulkeutuneisuutta ja avoimuutta. Esimerkiksi uskonnon merkitys kulttuurin tuki- ja suojelutoiminnassa pysyy elossa ja merkittävänä. Itse asiassa 1800-luvulla eurooppalaisen aristokratian ja porvariston vaurauden olemukseen tulee nyt aikaisempaa enemmän yksinkertaisuuden ihannetta, mikä manifestoituu usein juuri filantropiana, hyväntekeväisyytenä, myös köyhäinapuna – alkujaan uskonnollisen ajattelun inspiroimana. Uskonnon liitoksen humanitaarisiin, liberaaleihinkin arvoihin, filantropiaan ja kansan sivistämiseen yhdistää Carola Sundqvist artikkelissaan tyttöjen korkeamman koulutuksen, opettajakoulutuksen ja tasa-arvon kehittymisen historiasta.

Kirjan toinen arvokas teema on Pohjanmaan porvariston sivistystehtävän käsittely paitsi paikallisyhteisön identiteettityönä myös keskeisenä *kansallisen identiteetin tiedostamisen* ja rakentamisen elementtinä. Kaupunkiporvaristoahan määritteli niin Euroopassa kuin Suomessakin vielä paikallisuus, sukulaisuussuhteet ja tietoisuus siitä, mistä esi-isät tulivat. Myös kansallisiin valta-asemiin nousevan, poliittisesti ja aatteellisesti yhtenäisen porvariston auktoriteetti, identiteetti ja fokus oli sitkeästi provinsiaalinen, maakunnallinen,¹ mikä ei siis ole ristiriidassa kansallisen identiteetin rakentumisen kanssa. Kansalliseen sivistysporvaristoon noussutta Donnerin sukua ja kulttuurieliitin jäsentä Otto Donneria käsittelevä Julia Dahlbergin artikkeli osoittaa ansiokkaasti, miten hyödyllisyys paikallisyhteisölle ja samanaikaisesti kansalliselle kehitykselle eivät ole ristiriidassa keskenään, ja miten varallisuuden ja sosiaalisen statuksen turvaamisen logiikka eivät sulje pois korkeampia tavoitteita. Tämä näyttäytyy myös Kirsi Hännisen artikkelissa, joka käsittelee Wasastjernan kaltaisten omistajasukujen panostusta kulttuuriin, sivistyshankkeisiin ja sosiaalipolitiikkaan. Donnerin kulttuurimesenaattitoiminnan kuvauksessaan Dahlberg, samoin kuin kirjan lukuisat muut artikkelit, viittaavat joukkoon (provinsiaalisen) porvariston ideaaleja. Nämä ovat samoja moniselitteisiä moraalisia imperatiiveja, jotka olivat luonteenomaisia 1700–1800-luvun kehittyvälle eurooppalaiselle, erityisesti ranskalaiselle porvaristolle, ja jotka jättivät jälkensä myös muihin Euroopan kulttuureihin.

Vaikka kirjasarjan tämä osa ei määrittele porvariston käsitettä, kirja vaikuttaa soveltavan onnistuneesti ranskalaiselle porvariston tutkimukselle ominaista, niin sanottua laajaa porvariston määritelmää, mikä ei taivu yksittäistä ryhmää homogenisoiviin tarkkarajaisiin määritelmiin tai idealisointeihin, eikä painota materiaalisia tekijöitä porvaristoa määrittelevänä ainoana sosiaalisena leimana. Porvariston sivistys- ja kulttuurisuhdetta käsittelevässä kirjassa olisi voitu viitata enemmän juuri tähän, kirjassa nyt implisiittisesti esiintyvään määritelmään, sillä sen avulla olisi saatu tukea juuri porvariston arvojen pohtimiseen, mille kirjassa omistetaan paljon tilaa. Aivan erityisesti olisi suonut Topeliuksen romaanissa *Kulta-aave* esiintyviä ahneuden, kohtuuden ja oikeudenmukaisuuden teemoja ja Topeliuksen oman kotiseudun, Pohjanmaan, keskuudessa vallitsevia arvostusperiaatteita heijasteltavan juuri ranskalaisen aate- ja käsitehistorialliseen tutkimustraditioon (vrt. Anna Liisanantin erinomainen artikkeli). Porvarissukuisen Topeliuksen arvopohdintojen keskeisiä käsitteitähän ovat muun muassa meritoituminen, ammatilliset saavutukset, huoli tradition ja perinteiden ylläpitämisestä ja välittämisestä jälkipolville, niin sanotut perityt periaatteet, konservatismi, hyvätapaisuus, paternalismi, tietoisuus velvollisuudesta kanssaihmissä ja yhteiskuntaa kohtaan (yleinen hyvä, sitoumus valtiolle). Nämä moraaliperustaiset, isänmaalliset hyveet viittaavat ensisijaisesti moraalisen vaiston voittoon puhtaasta voitontavoittelusta ja itsekkäiden tarpeitten tyydyttämisestä, mikä on kulttuurisesti luonteenomainen piirre 1700-luvun ranskalaiselle patriotismille,² ja mihin koko kirjan pääargumentin voisi laajemminkin tiivistää. Ranskalaisiin esikuvii Topelius-tutkimuksessaan viittaavat sekä Maija Lehtonen että Matti Klinge, joihin Liisananti artikkelissaan toki viittaa. Näiden arvopohdintojen kulttuurisia esikuvia ei artikkelissa kuitenkaan riittävästi avata.

Laajaan porvariston määritelmään kuuluu myös aatelin ja porvariston arvomaailmojen läheisen suhteen tunnistaminen. Aatelin moraalisuusperustaiset ideaalit ja hyveethän eivät ole yhden sosiaalisen ryhmän tai aatteellisen virtauksen omaisuutta, vaan kuuluivat kenen tahansa julkiseen keskusteluun osallistuvan 1700–1800-luvun sivistyneen käsitevarastoon, porvarin tai aateliston. Kari Mäen ja Ilkka Mäkisen porvariston lukemiskäyttämisen muutosta käsittelevä artikkeli rinnastaa aatelin ja porvariston; arvostus intellektuellien aktiviteettien tukemiseen, lukemiseen ja kirjoittamiseen siirtyivät aatelistopiiristä vähitellen porvaristoon, ei kuitenkaan aina käytännönläheisten syiden vuoksi. Lukeneisuus toi prestiisiä ja edusti meritoitumisen ja toimeliaisuuden arvoja haitallisiksi määriteltyjä joutilaisuutta tai toimeentuloa vastaan – olihan esimerkillinen kansalainen juuri toimelias, epäitsekäs, ei joutilas. Myös Päivi-Liisa Hannikainen mainitsee artikkelissaan, että aateliston ja porvariston välillä oli imitaatiota, etenkin puhuttaessa musiikkiharrastuksen siirtymisestä Pohjanlahden länsipuolelta ruotsalaisen aateliston piiristä

suomalaisen porvariston piiriin; tämä heijastui luonnollisesti myöhemmin myös suomalaiskansallisen kulttuurin esiinnousuun.

Historiantutkimuksen lähdeaineisto on usein vajaa, epätäydellinen tai puolueellinen, ja siksi yleistyksiä on vaikea tehdä. Onneksi synteesi löytyy kuitenkin usein yksityiskohdista. Arvokkaisiin nostoihin kirjassa kuuluvat apteekkarien ja yleisesti lääketieteen toimijoiden merkityksen esiintuominen humanismin ja sivistyksen periaatteiden edistäjinä Suomessa. Eija Turusen piirilääkäri Ehrströmin merkitystä maamme vanhimman paikallismuseon perustajana huolellisesti kuvaava artikkeli sekä esimerkiksi apteekkaridynastia Wichmannien ansiotilin paljastaminen Suomen lukuseura- ja lainakirjastohistoriassa Mäen & Mäkisen artikkelissa kuuluvat näihin.

Kirja lähestyy porvariston ja kulttuurin suhdetta monipuolisesti ja tarkkuudella, riittäväällä lähdeaineistolla, ja teoreettisella otteella – käsitteellisyydelläänkin. Tarkasteluun ei ole valikoitunut vain porvariseliitin vaikutusvaltaisimpia jäseniä, vaan ääni annetaan myös yhteisön haavoittuneimmissa asemissa olleille jäsenille, kuten itsenäistä elämää tavoitelleille vakaville nuorille naimattomille porvarinaisille (Carola Sundqvistin artikkeli). Suomessa on tehty yksittäisten sukujen, kauppahuoneiden, yritysten tai jopa kaupunkien analyysejä ja historioita, mutta kokonaisen maakunnan sivistyshistoriaa, puhumattakaan yksittäisen maakunnan kontribuutiota kansallisen kulttuurin kehitykseen on tutkittu vain vähän.

Kirja on ansiokas selvitys Pohjanmaan porvariston toiminnasta ja hyödystä suomalaisen yhteiskunnan hyväksi, tasapainoilusta sivistyksellisen tehtävän, henkilökohtaisen edun ja liiketoiminnan välimaastossa. Kirja kertoo Pohjanmaan porvariston kyvystä tunnistaa laajempien ihmismassojen tarpeet, porvarillisesta tunteesta ja tuntemuksesta: epätietoisyydestä, yleisen hyvän tavoittelusta, hyödyllisyydestä paikallisyhteisölle ja viime kädessä siis koko maan kehitykselle.

Elina Sopo

FT, Turun yliopisto

¹ Adeline Daumard, *La bourgeoisie parisienne de 1815 à 1848* (Paris, 1963)

² Abbé Coyer [Gabriel François], *La noblesse commerçante* (Paris, 1756)